

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Снежана Христова Николова

на дисертационен труд на тема „Ролята на художествената литература за преодоляване на негативни емоции при деца с и без специални образователни потребности”

**за присъждане на образователна и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.2 Педагогика
(Предучилищна педагогика)**

Докторант: Димитра Панделис Баила

Научен ръководител: доц. д-р Розалина Пламенова Енгелс-Критидис

Общо представяне на процедурата

Със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” № РД 38-296/26.06.2019 г. съм определена за член на научно жури по процедурата за присъждане на ОНС „доктор” на Димитра Панделис Баила – редовен докторант по професионално направление 1.2. Педагогика (Предучилищна педагогика) с обучение на английски език. На първото заседание на научното жури, проведено на 08.07.2019 г. съм определена за рецензент.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от колегията на катедра „Предучилищна и медийна педагогика” при Факултета по науки за образованието и изкуствата на СУ „Св. Климент Охридски”.

Докторант Баила е депозирала всички документи на електронен и хартиен носител, необходими за защитата на дисертационния си труд, съгласно изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за приложението му и според Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Климент Охридски”. Приложени са три публикации по темата на дисертацията.

Актуалност на проблема

Общоприето е, че емоциите са израз на психичното ни състояние, провокирано от конкретна случка или ситуация в ежедневието. Съвсем естествено е всеки индивид – дете или възрастен, да изпитва различни емоции, преобладаваща част от които са комплексни. Според психолозите, децата учат за емоциите по начина, по който се учат

да плуват, да карат колело, да пишат и четат – правят опити, наблюдават и имитират поведение и получават обратна връзка от родители, учители, от хората около тях. Дисертационната разработка на Димитра Баила третира интересна и предизвикателна тема, която е не само актуална в съдържателно отношение, но и сложна като социално значимо явление. Поставеният проблем е насочен към разглеждане на темата за възможностите, които художествената литература предоставя на децата да преодоляват негативните си емоции и да ги трансформират в положителни. В последно време все по-често се коментира колко трудно е на децата да изразяват и да контролират емоциите, които изпитват. В предучилищна възраст те все още не могат да назовават своите емоции или ги бъркат по смисъл. В тази връзка, представената дисертация е навременна и важна за практиката и предоставя на децата с типично развитие и на децата със специални образователни потребности, по думите на докторанта, „начин да се преодолеят негативните периоди, за да достигнем до положителните такива”.

Характеристика на дисертационната разработка и оценка на съдържанието

Представеният за рецензиране дисертационен труд се състои от 248 печатни страници, от които 187 страници съставляват същинската част на труда. Библиографията заема 14 страници със 182 заглавия на латиница и интернет източници. В съдържателно и количествено отношение представеният дисертационен труд отговаря на изискванията за докторска дисертация. Приложенията са разположени на 47 страници.

В *структурно отношение* разработката се състои се от въведение, седем глави, заключение, приноси, библиография и 2 големи приложения: 1) въпросници – контролен лист за регулиране на емоциите и въпросник за оценка на развитието и поведението на 2 – 5-годишни деца и 2) съдържанието на четирите литературни произведения за деца, използвани като водещи по време на образователната програма – „Приказка за момъка, който тръгнал по света, за да научи що е страх“ от братя Грим, „Лъвът и птицата” от Мариан Дубък, „Окованият слон” на Хорхе Букай и „Чудо” на Р. Дж. Паласио.

Във *въведението* докторант Баила акцентира върху факта, че децата, също както и възрастните хора, изпитват в живота си и негативни емоции и не трябва да се страхуват от тях, а да се опитват да ги преодолеят.

Теоретичните постановки логически правилно резюмират значими теории и концепции на автори по разглежданата проблематика.

В структурно отношение са обособени четири глави, като е следвана логиката на разглеждания проблем. Налице е добра свързаност между отделните проблемни области, всяка от тях е подчинена на цялостната концепция на изследването.

В *първа глава* е направен обстоен сравнителен преглед на теории за детското развитие, имащи отношение към развитието и спецификата на емоциите в детството – когнитивната теория на Пиаже, етапите на детското психосоциално развитие на Ериксон, триадичния реципрочен модел на Бандура. Изведени са основни характеристики на емоционалното и интелектуалното развитие в предучилищна възраст. Направено е разграничение между социално, емоционално и интелектуално развитие. Анализирани са някои от психичните процеси, характеристики и умения, които оказват влияние върху регулирането на емоциите.

Във *втора глава* се разглежда управлението на детските емоции. Темите засягат въпроси за релациите емоция – чувство; емоции – деца; разбирането на децата относно управлението на емоциите и преодоляване на негативните емоции. Специално се акцентира, че емоциите са „сложна, вътрешно представена система от знания, имаща предимно оценъчна функция в човешкия организъм” (Schwarz, 2016). На задълбочен коментар са поставени начините за контрол и регулиране на емоциите. Направен е изводът, че за изследователите все още не е ясно дали децата в предучилищна възраст могат да разпознаят стратегиите за регулиране на своите емоции и да осъзнаят полезността им.

Трета глава на дисертационната разработка третира въпроси, свързани с особеностите на емоциите при деца със специални образователни потребности. В *първи параграф* е представен терминът „деца със специални образователни потребности”. Описани са различни категории, според Закона за образование за хората с увреждания (IDEA) в Гърция и някои английски и американски източници. Изведени са основните области на увреждане и трудностите, които срещат тези деца в процеса на обучение и общуване. Направен е анализ на негативните емоции, които децата със специални образователни потребности изпитват, породени от различията им с децата с типично развитие. Изведено е значението на адаптивните стратегии за управление на емоциите, като се обръща специално внимание на три от категориите деца със специални образователни потребности – разстройство от аутистичния спектър (РАС), синдром на Даун (СД) и синдром на дефицит на вниманието (СДВ).

В *четвърта теоретична глава* са представени възможностите за преодоляване на негативните емоции при деца в предучилищна възраст чрез

литературни произведения. Въз основа на теоретичните проучвания по този въпрос, Димитра Баила приема слушането и четенето на детски литературни произведения като фактор за формиране на позитивно отношение на децата към културата и развитие на тяхната емоционална интелигентност и креативност. Докторантката разглежда значението на литературата за деца и по отношение на личностното и социалното им развитие. Умело е отчетена ролята на качествената детска литература през последните десетилетия за популяризиране на позитивни нагласи у децата и запознаването им с индивидуалните различия на хората и уврежданията. Специално внимание е отделено на образа на децата със специални образователни потребности в детската литература. Представена е обективна картина на начина по който литературата може да помогне на децата с увреждания да се чувстват по-добре и как да се породи „съпричастност и разбиране относно разнообразието” у децата с типично развитие. Разгледани са основните литературни жанрове за деца – книжки с картинки, народни приказки, басни, митове и легенди, поезия, гатанки, пословици, поговорки и пр. В *отделен параграф* докторант Баила е представила авторски подбор на четири литературни произведения, които според нея, биха били полезни при преодоляването на негативните емоции при деца в предучилищна възраст. На тази база, в края на четвърта глава е изградена концепцията на изследването – предложена е *образователна програма*, описана коректно стъпка по стъпка за целия четиримесечен период на приложението ѝ чрез детайлен график на проведените педагогически сесии. Наред с избраните от докторантката литературни произведения, се предлага и списък на допълнителни произведения на изкуството, които могат да бъдат успешно използвани с цел преодоляване на отрицателните емоции при децата.

В съдържателно отношение теоретичните постановки в четирите глави на разработката са атестат за отличното познаване на разглежданата проблематика. Научната информация е поднесена и анализирана задълбочено, като изчерпва базисните научни проблеми, релевантни на дисертационната тема.

Дизайнът на изследването е представен в *пета глава* на дисертационния труд. Димитра Баила си е поставила за *цел* да демонстрира как избраните от нея литературни произведения могат да провокират позитивни емоции и да минимизират влиянието на негативните емоции. Така фокусът е поставен върху трансформирането на негативните емоционални състояния в позитивни нагласи при деца със специални образователни потребности и при деца с типично развитие.

Конкретните *задачи* описват стъпките за реализиране на поставената цел. В

този контекст, *хипотезата* е коректно поставена. Същественният въпрос е дали запознаването на децата с някои специално подбрани литературни произведения чрез подходящи педагогически методи, би спомогнало за процеса на превръщане на негативните им емоции в положителни.

За осъществяване на емпиричните намерения е използван богат и интересен изследователски инструментариум. В изследването са приложени взаимно допълващи се методи – контролен лист за регулиране на емоциите, въпросник за оценка на развитието и поведението при деца на 2 – 5-годишна възраст (попълнени от учителите в началото и в края на изследването); психолого-педагогическо наблюдение и методи на педагогическо взаимодействие – беседа, разказване на приказка, ролеви игри, драматизации и др. Подбраните въпросници дават възможност на учителите да изразят своята позиция поотделно за всяко дете. Обработката на данните е извършена чрез статистически софтуер за анализ на данни – SPSS 20.0 и адекватни статистически методи: t-test, алфа на Кронбах и др. Това позволява постигане на поставената цел и получаване на адекватен отговор на задачите, заложи в дисертационния труд.

В изследването са взели участие 34 учители от масови детски градини и частни учебни центрове. Общият брой на децата от експерименталната група е 160, съответно 145 деца с типично развитие и 15 – със специални образователни потребности. Контролната група се състои от 143 деца с типично развитие и 13 деца със специални образователни потребности, общо 156 деца. Прави впечатление големият брой респонденти – общо 316 деца от двете групи.

Шеста глава предлага сполучлив *анализ* на получените данни и резултати, който е онагледен чрез 20 таблици, 46 графики и 2 схеми.

Анализът започва с обосновката за използване на алфа на Кронбах при представяне на резултатите от въпросниците, попълнени от учителите. Направени са сравнения между децата от експерименталната група в началото на експеримента и между децата от контролната група в началото на изследването.

Следва анализ на резултатите след приключване на програмата, съответно – между децата от експерименталната група и сравняване на стойности в началото и в края на процеса.

В *отделен параграф* е осъществен анализ на резултатите след приключване на програмата между децата от контролната група и сравняване на стойности в началото и в края на процеса.

Следва един от най-съществените за дисертационната разработка анализи –

сравнение на резултатите между експерименталната и контролната група в началото и в края на процеса.

Аналитичната глава на труда оставя отлично впечатление. Анализите на Баила са многоаспектни и компетентно осъществени. В *глава седем* – Дискусия, се извеждат основните обобщения от проведеното емпирично изследване и се отбелязва решаващото значение на регулирането на емоциите за оптималното функциониране и адаптация на детето. Прави се оценка на ефективността на програмата и се привеждат доказателства за издигнатата хипотеза. Доказва се, че децата от експерименталната група имат по-добри умения за регулиране на емоциите и по-добри умения за внимание и концентрация в края на експеримента. Прави се изводът, че литературата за деца може да бъде значим педагогически инструмент, чрез който негативните емоции да се превърнат в позитивни. Това се отнася както за децата с типично развитие, така и в известна степен за децата със специални образователни потребности. Децата се учат да управляват собствените си емоции и да използват своите социални и комуникационни умения в различна среда.

Димитра Баила коректно отбелязва ограниченията на проведеното проучване. Наред с това, се правят заявки за бъдещи изследвания.

Приноси на дисертационния труд

Осъщественото дисертационно изследване има стойностни научно-теоретични и практико-приложни приноси. Приемам формулираните от докторанта *приноси* като напълно съответстващи на изследването.

Критични бележки

Според мен, разработката би била по-добре структурирана ако теоретичните глави се сведат до две – 1) разглеждайки социалното и емоционалното развитие на децата и 2) литературни произведения за деца.

При представянето на категориите деца със специални образователни потребности и тяхната характеристика, би могло да се посочат класификации не само според гръцкия закон, английски и американски източници, но и според СЗО, според български и руски учени в областта на специалната педагогика.

Критичните ми бележки не са от съществено значение и не намаляват достойнствата на дисертационната разработка.

Въпроси

- ✓ Кой са обектът и предметът на научното изследване?
- ✓ В трета глава от разработката подробно са представени само три от

категиорите деца със специални образователни потребности – разстройство от аутистичния спектър (РАС), синдром на Даун (СД) и синдром на дефицит на вниманието (СДВ). Има ли разлика в резултатите им и при коя от тези категории деца резултатът е най-голям?

✓ Считате ли, че приложената образователна програма при деца с умствена изостаналост би имала резултат?

Автореферат и публикации по темата на дисертационния труд

Авторефератът съдържа 65 страници. Той отговаря на всички изисквания и представя коректно основните моменти от анализирания дисертационен труд.

В периода 2016 г. – 2018 г. са представени 3 публикации, едната от които е в съавторство с научния ръководител на докторанта. Отпечатани са в сборници от докторантски конференции на СУ „Св. Климент Охридски”. В тях се разглеждат въпроси, свързани с проблемните области на дисертационната разработка – литература и критическо мислене на децата; емоционално развитие на деца от предучилищна възраст; подкрепа на децата със специални образователни потребности при социалните им взаимодействия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представеният за рецензиране дисертационен труд отговаря на изискванията за разработване на подобен род научни разработки. Въз основа на качествата и достойнствата на научната разработка, на публикациите и автореферата, предлагам на Уважаемото Научно жури да гласува с положителен вот за присъждането на образователната и научна степен „доктор” на СУ „Св. Климент Охридски” в областта на висше образование 1. Педагогически науки, Професионално направление 1.2. Педагогика (*Предучилищна педагогика*) на **Димитра Панделис Баила**.

14.09.2019 г.

гр. Шумен

проф. д-р Снежана Николова